

Makten i Sovjetunionen

Medan Stalin levde, stöddes hans diktatur av säkerhetsapparaten, den hemliga polisen. Chrustjov däremot stödde sig på armén. Denna, som under Stalin aldrig tillåtits spela en politisk roll, har fått alltmera inflytande på det politiska området i Sovjetunionen. Författaren T Norwid, en välkänd »sovjetolog», gör i denna artikel gällande att utvecklingen sammanhänger med den moderna teknologin. Armén behärskar själv rustningsindustrin i vidsträcktaste mening, och denna har till sig samlat Sovjets bästa forskare som får driva sin forskning utanför partiets rāmärken. Partiet har gjort sina försök att lägga under sig all forskning men har helt enkelt inte tillräckligt kvalificerat folk för att utöva kontroll. Därför ökas fortfarande arméns roll i Sovjetunionen, utan att man för den skull har anledning att tala om någon kommande militärdiktatur.

Partiets monopol på makt utgör den viktigaste stöttepelaren i det sovjetryska statskicket. Denna politiska princip infördes av Stalin 1923 ännu när Lenin var i livet. Dennes ursprungliga vision av kommuniststaten grundade sig på maktens dualism: partiet borde ha till uppgift att utöva ideologisk makt och uppfostringsverksamhet. Regeringen (som identifierades med sovjeterna på alla nivåer av den statliga organisationen) borde verkställa partiets program och administrera. Stalin utnyttjade Lenins sjukdom, minskade sovjeternas roll, koncentrerade hela makten till partiapparaten eller rättare sagt till dess högsta organ: Centralkommittén, Politbyrå och CK-sekretariatet. Dessa organ tilldelades rätten att besluta även i sådana frågor som uteslutande borde ligga inom regeringens maktsfär. Denna maktstruktur överlevde Stalin, och på det stora hela taget existerar den ännu.

• Varje makt måste stödja sig på styrka. Makten monopoliserad inom partiapparaten behöver ännu mera förfoga över verkställande maktinstrument. Det finns två sådana instrument: säkerhetspolisen för inre förhållanden och armén för utrikes. I teorin är båda dessa maktinstrument vad beträffar fullmakter, organisation och utrustning hundra procentigt beroende av partiapparaten. I praktiken har det dock ofta hänt att de utövat sitt inflytande på partiapparaten personsammansättning och till följd därav även på politiken. Båda har sina representanter inom partiapparaten egentliga maktkälla, nämligen Centralkommittén. I Sovjets his-

toria finns dock många kända fall, då säkerhetstjänsten eller armén utövat betydligt större inflytande på partiapparaten än deras medlemsantal inom CK motive-
rade.

Säkerhetsapparaten

Under Stalins hela epok var det säkerhetsapparaten (Tjekan, GPU, NKVD, MVD, MGB och sist KGB – i denna artikel kommer KGB att användas) som starkast påverkade partiets maktcentrum. KGB:s funktionärer infiltrerade partiapparaten ledande organ, vilket resulterade i att partiapparaten och säkerhetsapparaten i hög grad sammansmälte. Stalins närmaste män, med hjälp av vilka han utövade sin personliga diktatur, var i större utsträckning KGB:s höga officerare än partiets högsta organ. Stalin sammankallade inte på årtal vare sig partikongresser eller CK-plena. På dessa omständigheter stöddes hans en-mansmaktställning. Ända till hans död dominerade KGB partiet i strid med partistadgan och SSSR:s konstitution.

Följden blev, att efter Stalins död i mars 1953 övertog KGB:s chef Berija makten. Han var Sovjets diktator de facto bara tre månader, tills han störtades under palatsrevolutionen i juni 1953. Med Berijas eliminering förlorade KGB sin privilegierade ställning. KGB:s mäktiga officerskår fick se sin makt minskad, organisationens fullmakter återtog rätta proportioner, antalet funktionärer skars ned och deras privilegier drogs in. Hela säkerhetstjänsten omgestaltades från att vara ett ministe-

rium lydande under en minister till en statlig kommitté, som styrdes kollektivt av ministerrådet. Sedan 1958 har KGB:s ordförande alltid varit civila personer i motsats till på Stalins tid. Chrustjovs avstalinisering 1956 underlättade denna reform.

Reorganiseringen och minskandet av KGB:s politiska inflytande utgjorde en logisk konsekvens av den ärligt menade likvideringen av Stalins skräckepok och blev grundvalen för principen om kollektiv maktutövning i partiapparaten namn.

Chrustjov gjorde definitivt slut på de sista kvarlevorna av KGB:s särställning, när han efter eliminering av den sk anti-partigruppen med Molotov-Malenkov i spetsen avskedade den beryktade Ivan Sierov från ordförandeposten i KGB år 1958. I hans ställe utnämndes en relativt ung och okänd man, f d förste sekreterare i Komsomol, Alexander Sjelepin. Han kom med nya idéer om reorganisering och modernisering av den sovjetryska polisstaten av den föråldrade stalinistiska typen. Detta skedde förmodligen med Chrustjovs välsignelse, men det mötte samtidigt ett betydande motstånd inom den ännu av stalinepoken influerade partiapparaten. Under årens lopp fick denna opposition övertag, vilket utgjorde ett av de tungt vägande skälen till Chrustjovs fall 1964 och till Sjelepins senare avlägsnande från det egentliga maktcentrum inom apparaten och hans placering på sidospår. Visserligen belönades Sjelepin för att han bidragit till Chrustjovs fall med dubbelt avancemang till fullständig medlem av politbyrån. Några månader senare berövades

han dock all verkställande makt såsom medlem i CK-sekretariatet, vice premiärminister och ordförande i folkkontrollkommittén. I sin nuvarande ställning som ordförande i sovjetryska LO har Sjelepin formellt sett inga möjligheter att kontrollera eller påverka KGB:s inre utveckling.

Armén

I sin kamp mot KGB:s mäktiga och sega välde var Chrustjov tvungen att stödja sig på partiapparaten andra maktinstrument, armén. I begreppet armén ingår då inte bara konventionella stridskrafter utan också alla vetenskapliga och tekniska centra som sammanhänger med rustningsindustrin, atom- och raketvapnen inbegripna, med den nödvändiga ekonomiska makten.

Det förnekas ofta att armén kan tänkas spela en politisk roll i Sovjetunionen. Detta stämde under Lenins och Stalins tid, men efter Stalins död har en rad händelser ägt rum, som vittnar om att armén uppträder på den politiska scenen som en alltmer självständig faktor.

Elimineringen av Berija som kortvarig diktator möjliggjordes av att KGB:s vakter i Kreml ersattes av soldater från kanteirovska divisionen tillhörande Moskväs garnison under dåvarande generalens, nuvarande marskalken Moskalenkos befäl. Sovjets ÖB, som gav honom order, kunde välja mellan Berija och hans motståndare. Då uppträdde armén som en självständig politisk faktor av avgörande betydelse.

När Chrustjov genom beslut av majoriteten inom politbyrån 1957 avsattes, väddade han stadgeenligt till CK-plenum som

högre instans. Då gällde det att blixtnabbt sammankalla CK-plenum. Det var semestertid och därför praktiskt taget omöjligt. Då bad Chrustjov dåvarande ÖB marskalk Sjukov om hjälp. Marskalken gav order till flygvapnet att hämta tillräckligt antal CK-medlemmar från olika håll. Plenum samlades och ändrade politbyråns beslut. I stället för Chrustjov avsattes hans motståndare Molotov-Malenkov. Marskalk Sjukov skulle formellt sett bara ha tagit order från dåvarande premiärministern men lydde trots detta partiledaren Chrustjov. Sjukov hade att välja mellan Chrustjov och majoriteten inom politbyrån. Då han valde Chrustjov var detta arméns självständiga politiska handling.

Men Chrustjov behöll i längden inte arméns stöd. I början av 60-talet reducerade Chrustjov de aktiva stridskrafternas numerär och skar ned de militära utgifterna även vad beträffade forskning och produktion av moderna atom- och raketvapen, detta trots arméns protester. Mycket tyder på att denna Chrustjovs inställning bidrog till hans fall 1964, då KGB kom igen i bilden som maktinstrument.

Arméns politiska roll

Arméns växande politiska roll i Sovjet fortsatte efter Chrustjovs fall. Det var med arméns uppenbara stöd som Stalins rehabilitering framskridit under de senaste åren. Det var militära akademier och krigshistoriker, som konsekvent strävade efter återupprättande av Stalins ära under kriget. Vad som är märkligt är att arméns aktivitet har bedrivits trots två par-

tikongressers beslut 1956 och 1961, då bl a Stalins roll som Sovjets militäre ledare under kriget definitivt fördömdes. Alltså vågar armén ha sin egen åsikt – inte bara en som skiljer sig från den officiella partiapparatus åsikt utan även motsätter sig den.

Det färskaste och måhända mest drastiska exemplet på arméns hårdnande självständiga attityd uppstod vid utnämningen av ny försvarsminister efter marskalk Malinovskijs död 1967. Politbyrån utnämnde enhälligt den kände rustningsspecialisten från krigstiden, en av Sovjets främsta teknokrater D F Ustinov, som då var medlem i CK-sekretariatet och suppleant i politbyrån. Armén vägrade att erkänna denna utnämning, förmodligen därför att Ustinov betraktades som i högre grad partiapparatus än arméns man. Det uppstod en unik situation i Sovjets historia. Den allsmäktiga politbyrån förhandlade med armén som en partner. Arméns kandidat var nuvarande försvarsministern, marskalk Gretjko. Förhandlingarna varade över en vecka och politbyrån måste vika. Under denna vecka var försvarsministerposten vakant, en unik situation.

Det är fortfarande en öppen fråga i vilken grad armén utövar sitt inflytande på Sovjets utrikespolitik. Av självklara skäl finns inget säkert svar på denna fråga, men det finns flera indicier på att sådant inflytande existerar.

På den XX:e partikongressen 1956 antogs det kända beslutet, att »varje land har rätt till sin egen väg till socialismen». Utan att ändra på detta kongressbeslut

framlade Bresjnev 1968 sin inofficiella doktrin, som i själva verket underminerar beslutet av 1956. Det anses troligt, att partiledningen i samband med frågan om Tjeckoslovakien ställdes mer eller mindre inför ett ultimatum från arméns sida och att den nya doktrinen kom till för att ge motiv åt vad som hände.

Skulle detta vara riktigt, har armén åtminstone i ett fall spelat en mycket framträdande och kanske ödesdigert roll för sovjetisk politik. Hur mycket den gjort det i vissa andra fall vet man mindre om. Det har spekulerats om att den normalisering i fråga om de officiella förbindelserna med Kina som på senare tid ägt rum skulle ha kommit till stånd efter påtryckningar från armén, som sannolikt med allt skäl funnit att utvecklingen annars skulle bli alltför svåröverskådlig. Att, för att taga ett annat exempel, de militära intressena spelar en roll i den sovjetryska politiken vid Medelhavet är ju uppenbart.

Många tecken tyder på, att en stark faktor som bidrar till arméns politiska betydelse är den från år till år framåtskridande koncentrerings av Sovjetunionens bästa hjärnor inom arméns verksamhetsområden. Arméns maskineri växer allt snabbare på det industriella och tekniska planet, vilket bara är möjligt genom medverkan av ett stort vetenskapligt, tekniskt och intellektuellt kapital. För att förenkla frågan kan man säga, att den intellektuella nivån inom arméns viktigaste centrala överflyglar elitens nivå inom partiapparaten. Följden är förmodligen, att den allsmäktiga partiapparaten har allt mindre

förutsättningar att effektivt kunna kontrollera den moderna armén.

Stalin förstod tydligen i vilken riktning utvecklingen måste gå. Redan 1945, när sovjettrupperna deporterade 100-tals vetenskapsmän från det besegrade Europa till Sovjet för att bilda ett forskningscentrum för atomvapen, gav Stalin detta då unika centrum en privilegierad ställning att bedriva fria vetenskapliga forskning utan ideologiska inskränkningar. Detta centrum underställdes arméns kontroll. Samma läge består än i dag. Man kan säkerligen säga, att detta militär-vetenskapliga centrum på olika vägar och med många variationer utvecklats till en oas för fritt intellektuellt arbete, forskning och tänkande även vad gäller det politiska området. Tillkomsten av ett sådant centrum inom arméns militär-ekonomiska komplex måste påverka officerskårens intellektuella nivå, särskilt då inom alla slag av tekniska vapen. Följden är att betydande delar av rustningsindustrin nu befinner sig på en mycket högre och modernare teknisk nivå än Sovjetunionens övriga industri.

Den moderna teknologin

Under 60-talet kunde man redan genom att läsa sovjetryska tidningar övertyga sig om att vad som kallas cybernetik var fördömt och förbjudet i Sovjetunionen. Enligt de främsta ideologerna var cybernetik ett kapitalisternas infernaliska påhitt för att minska antalet arbetstillfällen, skapa billigare arbetskraft, hindra arbetarnas direktkontakt med produktionen och på så sätt ännu mera förtrycka arbe-

tarklassen. Men man började äntligen tvivla på att detta kunde vara riktigt, då den första sputniken sköts upp 1957. Det blev bekant att vetenskapsmännen inom rustningsindustrin hade utnyttjat datamaskiner och andra elektroniska hjälpmedel, alltså accepterat cybernetiken. Knappt en månad efter det att sputniken börjat den nya rymdepoken avsattes den som varit ansvarig för framgångarna, försvarsminister Sjukov, från sin post.

Ideologernas säregna inställning till elektronikens senaste erövringar har ännu svåra följder för Sovjets ekonomi. En del av de höga partifunktionärerna är fortfarande kritiskt inställda till moderniteter, som de inte har någon förmåga att kontrollera. Att godkänna, att partiapparatens inte har tillräcklig intellektuell kapacitet att kontrollera en del av vetenskaplig och teknisk verksamhet, betyder det samma som avstå från en del av den absoluta makten.

Skillnaden i moderniseringsgrad i produktionsprocesserna mellan Sovjetunionen och de industrialiserade västmakterna skulle bäst kunna illustreras med antalet i bruk varande moderna datamaskiner. Det faktiska antalet vet man naturligtvis inte, men proportionerna brukar anges med i USA 70, i Västeuropa 35 och i Sovjetunionen cirka 9. Man kan antaga att hälften av de sistnämnda ingår i arméns rustningscentra, och den övriga sovjetindustrin får alltså nöja sig med resten.

Om dessa tal är riktiga, är det lätt att förstå vilken maktställning som »arméns hjärntrust» besitter. Den kommunistiska

statens struktur och ideologi har bidragit till att det militära intellektuella komplexet skapats, i motsatsställning till partimakten och på trots av partiets egna önskemål.

Partiapparaten ovlja att avstå en del av den ekonomiska makten till de svårkontrollerade teknokraterna resulterade också i att den senaste ekonomiska reformen enligt professor Liebermanns teorier misslyckades. Reformen bestod i införande av vinsten som måttstock för företagets aktivitet, den upplöste centralplaneringens tvång och gav större självständighet till företagets ledare. Reformen stoppades på halva vägen på grund av partiapparatsens motvilja mot den. Den uppfattades av partifunktionärerna som en begränsning av deras lokala makt.

Enligt den kände sovjetryske atomfysikern professor Sacharovs uttalande befinner sig Sovjet nu i en alldeles annan epok än västerlandet vad gäller elektronikens och cybernetikens utveckling. Det finns mycket få utsikter, att Sovjet skall kunna komma ikapp västerlandet på detta område inom överskådlig tid med stöd av bara egna resurser. Moderniseringen av sovjetindustrin (månända utom rustningsindustrin) kan påskyndas bara genom vetenskapligt-tekniskt samarbete med och hjälp av västliga högindustrialiserade centra. Här ligger orsaken till att Sovjet önskar ökat vetenskapligt-tekniskt samarbete med västern.

Ingen militärdiktatur

Det framgår alltså, att armén allt kraftigare påverkar maktcentrums, dvs partiapparatsens politik efter Stalins död på analogt sätt som KGB påverkade den under Stalins epok. Det behöver inte betyda, att sovjetutvecklingen går mot vad på kommunistiskt språk kallas bonapartism, dvs militärdiktatur. Högsta partiorganet utgör en diktatur, alltså även militär diktatur. Dessutom måste för bonapartism finnas en kandidat till Bonaparte, som ännu inte uppenbarat sig i Sovjet. Därför är det rättare att tala om förskjutningar inom Sovjets maktstruktur eller om vissa symptom på omgestaltning av denna struktur än om några revolutionära förändringar.

Kommunismens stora profeter var inga visionärer på teknikens område. Varken Marx, Lenin eller Stalin kunde förutse att det av dem i Sovjet skapade socialsystemet skulle angripas av då inte existerande krafter inom vetenskap och teknik. I H G Wells science fiction mötte mäktiga angripare från Mars den ej förutsedda allvarligaste fienden – bakterier. Tekniska och vetenskapliga framsteg, som de framstod för Marx och Lenin, måste vara en orubblig hävstång för den kommunistiska statens utveckling. Det liknar en paradox, att dessa framsteg utgör ett av de svåraste problemen för sovjetkommunismens bevarande i dess nuvarande form.